

A. Παπαγεωργίου

**ΘΕΪΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΕΥΘΥΝΗ : ΑΠΟ
ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ**

**(με αφητηρία κείμενα που διδάσκονται στην τελευταία τάξη του
Ενιαίου Λυκείου)**

Η αρχαία ελληνική λογοτεχνία και τέχνη αποτελούν συμβατικά συστήματα αναπαράστασης της πραγματικότητας. Οι συμβάσεις αυτές δεν έμειναν βέβαια αμετάβλητες στις διάφορες φάσεις της εξέλιξης των συστημάτων αυτών από τα γεωμετρικά μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια, αλλά μεταβάλλονταν ανάλογα με την ανάπτυξη της εμπειρίας και της γνώσης, τις κατακτήσεις του ανθρώπινου πνεύματος και την εξέλιξη των πολιτικών και κοινωνικών συστημάτων. Τόσο η φιλοσοφία όσο και η πολιτική πράξη προχώρησαν, η πρώτη ξεκινώντας από μυθολογικές αρχές προς όλο και πιο λογικές κατασκευές και η δεύτερη σε μια σειρά από μορφές πολιτικής οργάνωσης, στις οποίες όλο και περισσότερα μέλη του κοινωνικού συνόλου είχαν τη δυνατότητα να παίρνουν μέρος στη διοίκηση. Αντίστοιχα στην τέχνη και στη λογοτεχνία, έπειτα από τα αυστηρά συμβατικά συστήματα της γεωμετρικής τέχνης και της επικής ποίησης, που εκφράζουν μια συλλογική εμπειρία για τη ζωή, αναγνωρίζουμε μια τάση προς το ρεαλισμό, που φτάνει στο αποκορύφωμά της στην Ελληνιστική πλαστική και ζωγραφική από τη μια μεριά και στη Νέα Κωμωδία από την άλλη. Στη διαδρομή αυτή - που απεικονίζει την επίμοχθη πορεία του ανθρώπου στην προσπάθειά του να γνωρίσει τον εαυτό του και τον κόσμο, οδηγώντας ανοδικά στη νεότερη και σύγχρονη ευρωπαϊκή σκέψη - θ' αναζητήσουμε τα ίχνη της ανθρώπινης προσπάθειας να κατανοήσει τους "νόμους" που διέπουν τη συμπεριφορά του θείου απέναντι του, τα "πλαίσια" και τους "όρους" της ελευθερίας του και της εφαρμογής της δικαιοσύνης στον κόσμο, καθώς και τη σύνδεσή του με το "ιστορικό γίγνεσθαι" } θα σταθούμε σε κορυφαία δημιουργήματα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, με βασικές αφητηρίες κείμενα που διδάσκονται στην τελευταία τάξη του Ενιαίου Λυκείου.

Ήδη στην ομηρική ποίηση η δράση κινείται ταυτόχρονα σε δυο παράλληλα επίπεδα, το επίγειο και το υπερβατικό. Στο πρώτο δρουν αυτόνομοι ανθρώπινοι παράγοντες, που ωθούνται στις πράξεις τους από ελεύθερη βούληση. Όσα συμβαίνουν στην Ιλιάδα είναι αναπόφευκτη συνέπεια ενσυνείδητων ή μη ενεργειών του ατόμου : η σύγκρουση ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Αγαμέμνονα συντελείται με απόλυτη λογική και ψυχολογική αναγκαιότητα, επειδή ο καθένας τους συμβαίνει

να είναι το είδος του ανθρώπου που εκπροσωπεί. Πείσμα, εγωισμός και αλαζονία, οι άλογες δυνάμεις τις ψυχής, κυβερνούν τις αποφάσεις τους } στη σύγκρουση Αχιλλέα - Αγαμέμνονα εύκολα αναγνωρίζουμε μια γνωστή σε όλους μας διανθρώπινη σχέση. Η πρώτη λέξη του έπους, η "μ[η]νις" του Αχιλλέα, οριοθετεί τις πράξεις του και κατά συνέπεια ολόκληρη τη δράση μέσα στο έπος : είναι η αιτία της αποχής του από τη μάχη και η απαρχή των συμφορών για τους Έλληνες, προκαλεί την ευαισθησία και την υπευθυνότητα του αχώριστου φίλου, του Πατρόκλου, τον σπρώχνει στην παράτολμη απόφασή του και εν μέρει ευθύνεται για το χαμό του. Ο θάνατος του, αναπόφευκτη απόρροια της δράσης του, επαναφέρει τον Αχιλλέα στη μάχη, καθορίζοντας την τύχη του ίδιου, του Έκτορα και της Τροίας. Οι αποφάσεις και οι επιλογές των κύριων πρωταγωνιστών του έπους φέρουν τη σφραγίδα της προσωπικότητάς τους. Όλα όμως, όπως ο ίδιος ο ποιητής φροντίζει να μας δηλώσει στο προοίμιο, ακολουθούν το δρόμο τους σύμφωνα με το σχέδιο και τη "βουλή", τη θέληση, του ανώτατου θεού, του Δία (Α 5 : "Διός δ' 'ετελείετο βουλή"). Η εξάρτηση αυτή των γεγονότων από τη βούληση του Δία λειτουργεί σαν ένα είδος "προοπτικής", εμβάθυνσης στο νόημα, καθώς μας υποχρεώνει να θεωρούμε την ειδική δράση που παρακολουθούμε όχι σαν ένα μεμονωμένο, τυχαίο και μοναδικό γεγονός, αλλά σε σύνδεση με το ηθικό και φιλοσοφικό υπόβαθρο του σύμπαντος, μια "τάξη πραγμάτων", της οποίας επιστάτης και εγγυητής είναι ο Δίας. Ο Όμηρος, έτσι, φροντίζει να μας δείξει σ' ένα μόνο γεγονός ένα μέρος απ' την κατασκευή ολόκληρου του κόσμου, να μας αποκαλύψει την κρυφή, μυστική ενότητα που υπάρχει σ' όλα τα πράγματα. Έδη λοιπόν στο προοίμιο της Ιλιάδας επιβάλλεται η ιδέα - κυρίαρχη σ' ολόκληρη την αρχαιοελληνική σκέψη - πως το σύμπαν δεν είναι ασυνάρτητο, υπακούει στο Νόμο και την Ανάγκη, τους αδυσώπητους νόμους της φύσης που λειτουργούν αναπόφευκτα και συχνά βρίσκονται έξω από κάθε ηθική, και συνεπώς μπορεί να εξηγηθεί ως αλληλεξάρτηση δυνάμεων. Ως κυρίαρχη δύναμη προβάλλει η Μοίρα, η "Α=ισα", η οποία συχνά καθορίζει ακόμη και τις θεϊκές ενέργειες (πβλ. τα ομηρικά ""υπέρμωρον", ""υπέρ μόρον", ""υπέρ α=ισαν", ""υπέρ Διός α=ισαν"). Η σχέση της Μοίρας με το Δία και τους άλλους θεούς δεν προσδιορίζεται με απόλυτη ακρίβεια στα ομηρικά έπη, καθώς άλλοτε παρουσιάζονται ισάξιοι κι άλλοτε υποτάσσονται σ' αυτήν. Η αντίφαση αυτή εξαπλώνεται σ' ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο και δεν αίρεται ποτέ. Έτσι, η Μοίρα άλλοτε εμφανίζεται ως απόλυτος κυρίαρχος θεών και ανθρώπων, άλλοτε ως εξαρτημένη από τη θέληση των θεών και άλλοτε ως σκληρή και αμετάτρεπτη, ως απάνθρωπο και φθονερό πεπρωμένο, άλλοτε πάλι ταυτίζεται με την υψηλή ηθική τάξη του κόσμου. Αυτή η αντίληψη μιας παγκόσμιας και απρόσωπης δύναμης περιέχει το σπέρμα

τόσο της θρησκείας όσο και της επιστήμης. Κάτω από τη Μοίρα δρουν οι θεοί, οι οποίοι επεμβαίνουν συχνά ως προστάτες διαφόρων ηρώων και ρυθμίζουν τις ανθρώπινες υποθέσεις, λογομαχούν, αλληλοχτυπιούνται, εξαπατούν, εχθρεύονται ή βοηθούν τους ανθρώπους. Συχνά είναι μνησικάκοι, πείσμονες, αμείλικτοι, γεμάτοι πάθη. Αρκετά είναι τα χωρία εκείνα, στα οποία σαφώς αναφέρεται ότι κάποιος θεός "δ[ωκε μένος καί θάρσος" στην καρδιά ενός ήρωα, ή, αντίθετα, ότι οι θεοί "ε? ιλοντο ή /ωλεσαν φρένας" κάποιου, ώστε να ενεργεί ασύνετα ή παράλογα. Οι ανθρώπινες πράξεις έχουν ως αφετηρία την περιοχή των θεών } ό,τι σχεδιάζεται ή πράττεται αποτελεί - στην αφετηρία του τουλάχιστον - σχέδιο ή πράξη των θεών, απηχεί τη θεία βουλή. Στον κόσμο των θνητών κυρίαρχη θέση κατέχουν οι "/αριστοι", οι φορείς της "'αρετ[ης" και των συνεπειών της, της "τιμ[ης" και του "κλέους", οι ήρωες. Στον ομηρικό κόσμο την "'αρετή" ενσαρκώνει εκείνος, που έχει ευγενή καταγωγή, είναι γενναίος και άξιος πολεμιστής, όμορφος και εντυπωσιακός στο παράστημα ("'ηύς τε μέγας τε"), επιδέξιος, συνετός και συναρπαστικός ομιλητής. Οι πολλοί, το ανώνυμο πλήθος, που δεν κατέχουν "'αρετή" και δεν έχουν "τιμή", υπηρετούν τους "'αρίστους" και υποφέρουν χωρίς να χαράζουν οι ίδιοι τη μοίρα τους (Α 2 : "?η μυρί' 'Αχαιο[ις /αλγε' /εθηκεν"). Ωστόσο και οι επικοί ήρωες υπηρετούν μια αμείλικτη αναγκαιότητα, είναι δέσμοι μιας κοινής μοίρας, της μοίρας κάθε θνητής ύπαρξης : του θανάτου. Ο Όμηρος διαποτίζει τα γεγονότα με τη συνεχή παρουσία του θανάτου, ο οποίος περισφίγγει αδιάκοπα δύο κόσμους, έναν κόσμο που αμύνεται για την ύπαρξή του - των Τρώων - κι ένα κόσμο που ζητά εκδίκηση - των Αχαιών. Οι ήρωες, που εκπροσωπούν την ακμή της νεότητας και της ζωής - Πάτροκλος, Αχιλλέας, Έκτορας κ.α. - ακολουθούν το φοβερό πεπρωμένο. Ολόκληρο το έπος, καθώς τείνει συνεχώς προς το τέλος, κυριαρχείται από αγώνες και πόνους γύρω από δύο μεγάλους νεκρούς, το πτώμα του Πατρόκλου και το νεκρό σώμα του Έκτορα. Ο θάνατος του πρώτου σφραγίζει τη μοίρα του δεύτερου. Όμοια, ο θάνατος του Έκτορα σφραγίζει τη μοίρα του Αχιλλέα και τη μοίρα της Τροίας. Έτσι, ο θάνατος παρουσιάζεται σε μια πυκνή σειρά γεγονότων, που συνδέονται και εξαρτώνται το ένα από το άλλο, με την Τροία να προβάλλει στο βάθος σαν μια τραγική πόλη που περιβάλλεται από θάνατο και βαδίζει αναπόφευκτα προς αυτόν. Παράλληλα εμφανίζεται συνεχώς και ένα άλλο βασικό θέμα, η "?υβρις", η οποία προκαλεί την "τίσιν", την τιμωρία. Οι θάνατοι του Πατρόκλου και του Έκτορα συνδέονται χαρακτηριστικά με μια μορφή "/ατης", συσκότισης του λογικού, και "?υβρεως", έπαρσης, που οδηγεί τον άνθρωπο σε πράξεις εκτός μέτρου, με αναπότρεπτη συνέπεια την καταστροφή (βλ. τα λόγια του Δία στους στ. Ρ 198-208 και το οξύμωρο σχόλιο του ποιητή στους στ. Π 46-47). Η

κορυφαία, όμως, τραγική μορφή του έπους, ο ήρωας εκείνος που βαδίζει συνειδητά το δρόμο του πεπρωμένου του υπακούοντας στο πάθος της εκδίκησης, είναι το κεντρικό πρόσωπο της Ιλιάδας, ο Αχιλλέας. Ήδη από τους πρώτους στίχους του έπους (Α 414 κεξ.) εκφράζεται όλος ο πόνος της θεάς μητέρας, της Θέτιδας, για το θνητό τέκνο της με τη μορφή ενός προθανάτιου θρήνου. Από την αρχή, λοιπόν, του έπους ο Αχιλλέας γνωρίζει ότι η ζωή του θα είναι σύντομη. Μέχρι το θάνατό του θ' ακούσει πέντε φορές αυτές τις "προφητείες" για τον επικείμενο χαμό του, διερχόμενος διαδοχικά όλες τις βαθμίδες συνειδητοποίησης του θανάτου. Ο ποιητής, όμως, επιφυλλάσσει ένα ξεχωριστό τέλος στον κεντρικό του ήρωα, φιλοδοξώντας να παρουσιάσει το θάνατό του όχι απλά ως "τελευτή" αλλά ως "τέλος" (=τελείωση, ολοκλήρωση) του βίου του. Ο θάνατος του Αχιλλέα δεν εμφανίζεται σαν τυφλό και ακατανόητο χτύπημα της μοίρας, αλλά ως συνειδητή επιλογή του ίδιου, παρά την ύστατη προειδοποίηση της Θέτιδας (βλ. Σ 95 κεξ.), επιλογή χρέους και πεπρωμένου (βλ. Ι 413 : /ωλετο μέν μοι νόστος, 'ατάρ κλέος /αφθιτον //εσται). Στη σκηνή του θανάτου του γιου του Πριάμου Λυκάονα, ο ήρωας εμφανίζεται πλέον συμφιλιωμένος με το θάνατο, "διαλέγεται" άφοβα μαζί του, καθώς τον αντικρύζει με ατάραχη ψυχή, ως κοινό πεπρωμένο κάθε θνητού, και του πιο άξιου, του πιο όμορφου, του πιο αντρειωμένου (Φ 106-113 : 'αλλά, φίλος, θάνε καί σύ} τή 'ολοφύρεαι ο?υτως; / Κάτθανε καί Πάτροκλος, ?ο περ σέο πολλόν 'αμείνων./ Ο'υχ "οράξας ο+ιος καί 'εγώ καλός τε μέγας τε; / Πατρός δ' ε/ιμ' 'αγαθο[ιο, θεά δέ με γείνατο μήτηρ} / 'αλλ' /επι τοι καί 'εμοί θάνατος καί μο[ιρα κραταιή. / /εσσεται /η 'ηώς /η δείλη /η μέσον =ημαρ, / "οπότε τις καί 'εμε[ιο / Αρ{η 'εκ θυμόν ? εληται). Έτσι, η τωρινή πράξη του Αχιλλέα, ο θάνατος του Λυκάονα, αλλά και όλοι οι θάνατοι, του Πατρόκλου, που έχει ήδη συντελεστεί, και ο δικός του, που έπεται, δεν εμφανίζονται ως μεμονωμένα γεγονότα, αλλά ως επεισόδια της κοινής ανθρώπινης μοίρας. Την ίδια γνώση, που συμπυκνώνει μέσα της όλο τον τραγικό χυμό που διαποτίζει το έπος, φαίνεται να αποκτά ο άλλος γιος του Πριάμου, ο Έκτορας, προφητεύοντας, τη στιγμή που πεθαίνει χτυπημένος απ' το δόρυ του Αχιλλέα, τον επερχόμενο θάνατό του (Χ 358-360 : φράζεο ν[υν, μή τοί τι θε[ων μήνιμα γένωμαι / /ηματι τ[ζω, ?οτε κέν σε Πάρις καί Φο[ιβος ' Απόλλων / 'εσθλόν 'εόντ' 'ολέσωσιν 'ενί Σκαι{[ησι πύλ{ησιν).

Η αμοιβαιότητα μεταξύ θεϊκών και ανθρώπινων ενεργειών και η διπλή θεώρηση των πράξεων, η οποία εντάσσει τις ανθρώπινες ενέργειες στην περιοχή της θείας τελολογίας χωρίς να αφαιρεί από τους πρωταγωνιστές τους απόλυτα την αυτοβουλία και την ελευθερία, είναι παρούσα και στην

Οδύσσεια. Η τύφλωση του Πολύφημου και η απόδραση του Οδυσσέα και των συντρόφων του από το σπήλαιο (ραψωδία ι) αποτελεί αναμφίβολα συνισταμένη ψυχικών παραγόντων, υπεύθυνων πράξεων και καλά μελετημένων ενεργειών, που δείχνουν άλλωστε την ευφυΐα και την επινοητικότητα του Οδυσσέα, ως τελική έκβαση όμως ταυτίζεται με το πεπρωμένο του παλαιού χρησμού, που λησμόνησε ο Πολύφημος. Είναι φανερή η πρόθεση του ποιητή να περιγράψει το επεισόδιο - που αποτελεί μια από τις πολλές παραλλαγές ενός παραμυθιού με μεγάλη διάδοση σε πολλές χώρες - προβάλλοντας την επικράτηση της ηθικής τάξης : Ο Κύκλωπας τιμωρείται, επειδή κινήθηκε έξω από την περιοχή των κανόνων της ηθικής και μίλησε για τους θεούς σαρκαστικά και με περιφρόνηση. Αλλά και ο Οδυσσέας ξεπέρασε το μέτρο, μιλώντας με υβριστικό τρόπο για τον Ποσειδώνα, την ώρα που απομακρυνόταν από τη χώρα των Κυκλώπων, πράξη που προοικονομεί τις μετέπειτα περιπέτειες και περιπλανήσεις του. Στην Οδύσσεια διαπιστώνουμε, ωστόσο, μια σημαντική μεταβολή σε ότι αφορά τον άνθρωπο και τον κόσμο. Το έπος του "νόστου" απέχει αισθητά από τον ηρωικό κόσμο και την έντονη τραγικότητα της Ιλιάδας. Στην Οδύσσεια γινόμαστε μάρτυρες της αφύπνισης του ανθρώπου, της ανάδυσης της προσωπικότητας στο χώρο της ιστορίας, της ανάπτυξης του "ομοθυμαδόν", της από κοινού αντιμετώπισης των πραγμάτων, που έφερε ως καρπό τη δημοκρατία. Το "οδυσσεικό πνεύμα" εκπροσωπεί την "πολυμηχανίη", δηλαδή την ευστροφία και την ικανότητα του πνεύματος ν' ανταπεξέρχεται σε δύσκολες καταστάσεις, την πνευματική ευελιξία, τη διαμόρφωση νόησης και λογικής, την πρωτοβουλία και την υπευθυνότητα, τη φιλέρευνη διάθεση και την αναζήτηση της περιπέτειας, αρετές που βρήκαν την έκφραση τους κατά τον πρώτο ελληνικό αποικισμό (9^{ος} αι. κεξ.). Αυτός διεύρυνε κατά πολύ τον πνευματικό και γνωστικό ορίζοντα των Ελλήνων και τους έκανε να νιώσουν τη δύναμη και την αυτοβουλία του ανθρώπου, με αποτέλεσμα το ανθρωποκεντρικό θαύμα του 5^{ου} αι. Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του αγωνίζονται με σθένος για επιβίωση και επιστροφή στην πατρίδα ενάντια στα εμπόδια τα οποία προβάλλουν οι θεοί, ενάντια στα στοιχεία που ελέγχουν υπερφυσικές δυνάμεις και ενάντια στους πολυώνυμους εχθρούς τους, προβάλλοντας την αξία και τη μεγαλοσύνη του ανθρώπου. Στο προοίμιο της Οδύσσειας (α 5-9) τονίζεται για πρώτη φορά η προσωπική και συλλογική ευθύνη των δρώντων προσώπων } ο ήρωας αναλαμβάνει την ευθύνη για τη ζωή και την επάνοδο στην πατρίδα τόσο του ίδιου όσο και των "εταίρων" (στ.5 : 'αρνύμενος ?ην τε ψυχὴν καὶ νόστον "εταίρων). Και η απώλεια αυτών, παρά τη σφοδρή επιθυμία και τις προσπάθειες που κατέβαλε (στ.6 : "ιέμενος περ), δεν καταλογίζεται στις ανεξερεύνητες βουλές κάποιας ανώτερης δύναμης ή στην αποτυχία

του ίδιου, αλλά για πρώτη φορά προβάλλεται με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο η έννοια της ανθρώπινης ευθύνης, η οποία στηρίζεται στη γνώση και την επίγνωση (στ.7 : α'υτ[ων γάρ σφετέρ{ησιν 'ατασθαλί{ησιν /ολοντο). Για πρώτη φορά ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται ηθικά στις πράξεις του από τη γνώση και την ενσυνείδητη συμμετοχή του σ' αυτές. Ακόμη και η ανώνυμη μάζα των συντρόφων διατηρεί εδώ την αυτεξουσιότητά της, είναι ελεύθερη να πράξει κατά βούληση και να υποστεί τις συνέπειες των πράξεών της. Ο ποιητής, αναφέροντας την άστοχη δράση και τη δίκαιη τιμωρία τους δε διστάζει - σε μια από τις σπάνιες παρεμβάσεις του - να τους αξιολογήσει και, τονίζοντας το μάθημα της θείας δικαιοσύνης, να τους αποδώσει αφροσύνη και πνευματική μωρία (στ.8 : νήπιοι). Με το αμάρτημα των συντρόφων και την τιμωρία τους δίνεται σε μικρό σχήμα το ηθικό θέμα που θα αναπτύξει ο Όμηρος στο έργο, ότι οι άνθρωποι προκαλούν μόνοι τη δυστυχία τους σαν τιμωρία για τα αμαρτήματά τους (πβλ. α 33-35 : / Ω πόποι, ο+ιον δή νυ θεούς βροτοί α'ιτιώνονται./ 'εξ "ημέων γάρ φασι κάκ' /εμμεναι} ο"ι δέ καί α'υτοί / σφ{ησιν 'ατασθαλί{ησιν "υπερ μόρον /αλγε' /εχουσιν). Τοποθετημένη η παρατήρηση αυτή στην αρχή της Οδύσσειας ηχεί "προγραμματική" : Ο Οδυσσέας, προσεκτικός στις θεϊκές συμβουλές, στο τέλος θριαμβεύει πάνω στις αντιξοότητες, ενώ οι υβριστές και άδικοι μνηστήρες καταστρέφονται από τα δικά τους ανομήματα. Ο φόνος τους από τον Οδυσσέα είναι καθαρή "τίσις", δίκαιη τιμωρία, αποκατάσταση της αρμονίας στις σχέσεις των ανθρώπων. Έτσι, και ο σκληρός τιμωρός "καθαίρεται", απαλλάσσεται από τα στενά, προσωπικά ελατήρια και τις προσωπικές αφετηρίες και συγχρόνως εμφανίζεται ως ο εκτελεστής, το όργανο της θείας βουλής, σύμφωνος με το θείο και ανθρώπινο νόμο. Ενδεικτικός είναι ο λόγος του γερο - Λαέρτη στην τελευταία ραψωδία του έπους : "Ζε[υ πάτερ, =η "ρα /ετ' 'εστέ θεοί κατά μακρόν / Ολυμπον, ε'ι 'ετεόν μνηστ[ηρες 'ατάσθαλον ?υβριν /ετισαν" (ω 346-347). Το μάθημα της Οδύσσειας είναι απλό : Η ελευθερία βούλησης που έχει ο άνθρωπος, όταν δε χρησιμοποιείται ορθά, τον οδηγεί στην "αμαρτία", την ηθική παράβαση, την υπέρβαση των ορίων. Ακολουθεί αναπόφευκτα η τιμωρία ως έσχατη μορφή ανθρώπινης δυστυχίας, που αποκαθιστά την κοσμική τάξη που διαταράχθηκε, επαναπροσδιορίζοντας τα όρια της ανθρώπινης ελευθερίας. Οι ανθρώπινες ενέργειες αποκτούν έτσι ηθικό περιεχόμενο και οι θεϊκές επεμβάσεις ερμηνεύονται. Ο άνθρωπος, κατανοώντας πως είναι δέσμιος ανώτερων δυνάμεων, αρχίζει ν' αποκτά τώρα συνείδηση της θνητότητάς του και να προσαρμόζεται στη νέα θέση του στον κόσμο, αναζητώντας τον οντολογικό του προορισμό.

Ο Αισχύλος, ερευνώντας στις τραγωδίες του τη συμμετοχή υπέρτερων δυνάμεων στη γήινη ευτυχία και δυστυχία και προσπαθώντας ταυτόχρονα ν' ανακαλύψει το "λόγο" και τους "νόμους" της δράσης τους, αναζήτησε τα αίτια της ανθρώπινης δυστυχίας στο εγγύτερο ή απώτερο παρελθόν των ίδιων των πασχόντων προσώπων ή των προγόνων τους. Οι τριλογίες του, αποκαλυπτικές του παρελθόντος αυτού, έχουν ως κατακλείδα την επιβολή της θείας δικαιοσύνης, που τιμωρεί τους "αμαρτάνοντας" και αποκαθιστά την ηθική τάξη, που διαταράχθηκε. Η μεταφυσική του Αισχύλου βασίζεται σε τρεις βασικές αρχές, που επαναλαμβάνονται σταθερά και μπορούν να θεωρηθούν σαν προβολή μίας και μόνης δύναμης, της Ανάγκης. Οι αρχές αυτές είναι η Μοίρα, η Άτη και η Δίκη. Η πρώτη είναι το υπέρτατο κέντρο, κάτω από την εξουσία της οποίας βρίσκονται οι θεοί και οι άνθρωποι. Αυτή, μαζί με το Δία, διευθύνει τον κόσμο. Η Άτη είναι η ακατανίκητη και σκοτεινή δύναμη που σκοτίζει το νου και κυριεύει, χωρίς να γίνεται αντιληπτή, τους ανθρώπους, οδηγώντας τους σε ηθικές παραβάσεις και καταστρεπτικές πράξεις. Τα θύματά της είναι ανάμεσα να διακρίνουν ανάμεσα στο σωστό και στο λάθος, στην πλεονεκτική και στη μειονεκτική πορεία της πράξης και έτσι γίνονται τα ίδια όργανα του δικού τους αφανισμού. Προκαλείται από δυνάμεις σκοτεινές και βίαιες, όπως παλαιά εγκλήματα, κατάρτες και αμαρτίες προγονικές, δυνάμεις δηλαδή που βρίσκονται έξω από τον άνθρωπο } συχνά όμως μπορεί να προκληθεί και από εσωτερικά αίτια, ανάλογα με την ψυχοσύνθεση και το χαρακτήρα του τραγικού ήρωα. Επακόλουθο της Άτης είναι η Δίκη, που επαναφέρει τη χαμένη ισορροπία. Τιμωρεί κάθε παράβαση και συμπίπτει - όχι βέβαια πάντοτε - με την ανθρώπινη δικαιοσύνη. Η Δίκη ενεργεί ψυχρά και ασυγκίνητα, με τη μαθηματική ακρίβεια των φυσικών νόμων, τιμωρώντας - ανεξάρτητα από λόγους και αιτίες - καθένα που παρέβη το νόμο του δικαίου. Βασική αιτία των ανθρώπινων σφαλμάτων ("αμαρτημάτων") είναι η έλλειψη φρόνησης και κύριος παράγοντας της καταστροφής των ανθρώπων θεωρείται η "υβρις", η υπέρβαση του ανθρώπινου μέτρου, που προέρχεται από τον "κόρον", ο οποίος πάλι είναι συνέπεια της υπερβολικής ευτυχίας (πβλ. τους στίχους του Σόλωνα : "τίκτει γάρ κόρος υβριν, όταν πολύς / ολβος ? επηται / 'ανθρώποισιν, ?οσοις μή νόος / αρτιος = {η"). Σφάλμα και ευθύνη μπορούν να καταλογιστούν μόνο σε κείνον, ο οποίος πράττει "μετά γνώσεως καί 'εν 'επιγνώσει". Ο Δίας, σε όλες τις σωζόμενες τραγωδίες του Αισχύλου, είναι ο "παντόπτας" (= "πανόπτης") θεός, η ύψιστη μορφή του δικαίου, ο εγγυητής μιας έννομης και λογικής τάξης πραγμάτων, ο κυρίαρχος του κόσμου που ταυτίζεται με τη Δίκη. Στον "Προμηθέα Δεσμώτη" ωστόσο, τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη φυσιογνωμία του Δία δεν παρουσιάζουν τίποτα το

κοινό με όσα μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τη μελέτη αντίστοιχων χωρίων των υπόλοιπων σωζόμενων έργων του τραγικού ποιητή. Ο Δίας του "Προμηθέα Δεσμώτη" παρουσιάζεται σαν νέος εξουσιαστής του Ολύμπου, σαν τύραννος, που ανέλαβε την εξουσία πραξικοπηματικά, περιφρονώντας τις βάσεις της συνταγματικής διοίκησης, το δίκαιο και την ελευθερία των πολιτών } ασκεί την εξουσία του βίαια και αυταρχικά, προξενώντας βάσανα σαν της Ιούς, τιμωρεί τον Προμηθέα καρφώνοντάς τον στην κορυφή του Καυκάσου, είναι σκληρός και αδιάφορος για τα παθήματα των θνητών. Ο Δίας λοιπόν, ως "νέος τύραννος", δεν είναι δίκαιος θεός (ο Αισχύλος φαίνεται να διδάσκει πως και στους θεούς ακόμη η δικαιοσύνη είναι προϊόν εμπειρίας), αλλά και το θύμα του, ο Προμηθέας, δεν είναι άμεμπτο, αφού τον χαρακτηρίζει η αυθάδεια και η έπαρση (βλ. π.χ. τους στ.955-960). Ο "Προμηθέας Δεσμώτης" είναι ωστόσο το μόνο δράμα που η αρχή της θεϊκής δικαιοσύνης δεν επιβεβαιώνεται. Ο κόσμος του κινείται μέσα στο μυστήριο και το φόβο, ψάχνοντας να βρει τα σημάδια, τους δείκτες μιας δικαιοσύνης ανώτερης, μιας τάξης και αρμονίας που εναγώνια αναζητείται. Ασφαλώς δε μπορούμε να δώσουμε αξιόπιστη λύση στο πρόβλημα, που κυρίως εκφράζεται στο έργο με την εικόνα του Δία, χωρίς ν' ανατρέξουμε στα κείμενα και χωρίς να στηριχτούμε στα άλλα δύο έργα της τριλογίας - χαμένα, δυστυχώς, σήμερα. Στο τέλος της δραματικής αυτής σύνθεσης θα πρέπει και οι δύο αντίπαλες δυνάμεις, το ολύμπιο και το προμηθεικό στοιχείο, να παραδέχονται και ν' αφομοιώνουν κάτι προτού να συνδιαλλαγούν στην κατοπινή τέλεια κοσμική τάξη, ώστε να επέλθει, αναλογικά με ότι συμβαίνει στην "Ορέστεια" - στην τελική σκηνή της οποίας βλέπουμε την εικόνα ενός "κόσμου", πλήρους αρμονίας και τάξης, η οποία συμφιλιώνει όλες τις αντιθέσεις και βασίζεται στον αιώνιο νόμο -, η συμφιλίωση των αντίπαλων δυνάμεων προς όφελος των ανθρώπων. Αυτό που παρουσιάζει λοιπόν ο Αισχύλος δεν είναι η έτοιμη και αφελής πίστη σε μια ανώτερη αρμονία, αλλά ο δρόμος που οδηγεί σ' αυτήν, όπου μέσα από την αντίφαση και τη σύγκρουση δημιουργείται η ύψιστη ενότητα, προϊόν συνδιαλλαγής και σύνθεσης των αρχικών αντίπαλων στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά δεν αλληλοεξουδετερώνονται αλλά μέσα από τις αντιθέσεις επέρχεται η ειρηνική συνύπαρξή τους και αυτό αποτελεί την ύψιστη κοσμική αρμονία. Η θεώρηση του Αισχύλου πως η κοσμική τάξη συντηρείται από την ύπαρξη, την απώθηση και την έλξη αντίθετων στοιχείων στο νοητό και ηθικό πεδίο μετασχηματίζεται από το Δημόκριτο σε υλιστική βάση ως ατομική θεωρία. Ο Προμηθέας εκπροσωπεί το πνεύμα που δημιουργεί τον πολιτισμό, οργανώνει τις δυνάμεις του κόσμου για την εξυπηρέτηση των απώτερων σκοπών του, αποκαλύπτει τους θησαυρούς του και θεμελιώνει σε σταθερή βάση την ανασφαλή ζωή του ανθρώπου, καθιστώντας δυνατή την πρόοδο και την

πολιτιστική του εξέλιξη. Στον αγώνα του συγκρούεται με τις κοσμικές δυνάμεις, τις αμφισβητεί και τις αντιμάχεται, για να κατακτήσει τέλος "διά το[υ πάθους", που είναι ο μέγας δάσκαλος του ανθρώπινου πνεύματος (στ.553 : /εμαθον τάδε σάς προσιδο[υσ´ "ολοάς τύχας, Προμηθε[υ), την ύψιστη γνώση και να προσαρμοστεί στην "αρμονία το[υ Διός", την οποία οι επιθυμίες των θνητών ουδέποτε υπερνικούν. Η ανθρώπινη εξελικτικότητα και ο αγώνας του ανθρώπου για τη θέωση, που χαρακτηρίζει τη φιλοσοφία του Αισχύλου, είναι ευδιάκριτος στο γεγονός ότι, ενώ το ανθρώπινο στοιχείο εκπροσωπείται εδώ από το πρόσωπο της Ιούς, που είναι μισή γυναίκα - μισή αγελάδα, στον "Προμηθέα Λυόμενο" ο απόγονός της, ο Ηρακλής, που με τη συγκατάθεση του Δία απελευθερώνει τον Τιτάνα από τα δεσμά του, είναι μισός άνθρωπος - μισός θεός. Η πορεία που φέρνει τον άνθρωπο στη "θέωση", κοντά στο θεϊκό νόμο και τα μυστικά της ύπαρξης, είναι επίπονη και συνοδεύεται από αμφιβολίες και φόβους. Σ' αυτήν προσφέρει ο Αισχύλος, ως βοηθό του αγωνιζόμενου ανθρώπου, τη βαθειά και συγκινητική πίστη του ότι ο πόνος αποτελεί - κατά βάθος - ευλογία, καθώς κρύβει μοναδική δύναμη μεταμόρφωσης και καθοδήγησης του ανθρώπινου πνεύματος.

Ο μύθος του "Οιδίποδα Τυράννου", στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή, αποκαλύπτει με απaráμιλλο τρόπο την αντινομία ανάμεσα στην ελευθερία - αυτοβουλία του ανθρώπου και στην αναγκαιότητα, που συνιστά το τραγικό παράδοξο και υψώνει τον ήρωα σε τραγική προσωπικότητα. Η απόφαση του Οιδίποδα μετά τον προσβλητικό λόγο του μεθυσμένου συμπότη (στ.779-780 : 'ανήρ γάρ 'εν δειπνοίς μ' "υπερπλησθείς μέθης / καλε[ι παρ' ο/ινζω πλαστός "ως ε/ιην πατρί) να καταφύγει στο μαντείο των Δελφών, παρά τις καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις του Πόλυβου και της Μερόπης, οφείλεται αποκλειστικά στην ιδιοσυγκρασία του, στο φιλέρευνο, φιλοπερίεργο και δύσπιστο στοιχείο του χαρακτήρα του, που δεν αρκείται στην επιφάνεια και στην ευκολία αλλά αναζητά το βάθος των πραγμάτων, στο ανικανοποίητο πάθος του για την ανεύρεση της αλήθειας (στ.786 : /εκνιζέ μ' α'ιεί το[υθ' } "υφε[ιρπε γάρ πολύ). Όμοια, η απόφασή του, μετά την αποπροσανατολιστική απάντηση του Απόλλωνα (στ.791-793 : "ως μητρί μέν χρείη με μειχθ[ηναι, γένος δ' / /ατλητον 'ανθρώποισι δηλώσοιμ' "ορ[αν, / φονεύς δ' 'εσοίμην το[υ φυτεύσαντος πατρός), ν' αποφύγει την Κόρινθο και να κατευθυνθεί προς τη Θήβα υπαγορεύθηκε από την αξιέπαινη επιθυμία του να μην κάνει κακό στους γονείς του. Η δολοφονία του μεσήλικα άνδρα, που τυχαία συνάντησε στο δρόμο του (ο συγχρονισμός των κινήσεών τους είναι καθαρά θέμα σύμπτωσης), ήταν μια πράξη που επίσης ελεύθερα επέλεξε : δική του ήταν η επιλογή να

αντεκδικηθεί όταν ο Λαΐος τον προσέβαλε. Η ασυγκράτητη οργή του στο μοιραίο τρίστρατο είναι χαρακτηριστική της έντονης ιδιοσυγκρασίας του και των ιπποτικών προτύπων της εποχής με τα οποία μεγάλωσε. Στη λύση του αινίγματος της Σφίγγας, που τον φέρνει στο θρόνο της Θήβας και στην κλίνη της μητέρας του Ιοκάστης, τον οδηγούν η οξύνειά του και η επιθυμία του να βοηθήσει το δοκιμαζόμενο λαό της πόλης - και ίσως ο πειρασμός που νιώθει να δοκιμάσει τις διανοητικές του δυνάμεις στις προκλήσεις της ζωής. Αλλά και η έρευνα που με συνέπεια, μεθοδικότητα και πείσμα διενεργεί στην τραγωδία για την ανεύρεση του φονιά του Λαΐου και της πραγματικής του ταυτότητας αποτελεί καθαρά δική του επιλογή (στ.1169-1170 : ΘΕ.ο/ιμοι, πρόσ α'υτ{[ω γ' ε'ιμί τ{[ω δειν{[ω λέγειν. / ΟΙ.κ/αγωγ' 'ακούειν} 'αλλ' ?ομως 'ακουστέον). Ο ήρωας αυτόβουλα φθάνει στο τέλος του δρόμου, ωθούμενος από την εσωτερική του ελευθερία, ενώ ασφαλώς θα μπορούσε, ήδη από πολύ νωρίς, να έχει δώσει τέλος στην έρευνα, όπως άλλωστε τον προέτρεψε η Ιοκάστη. Κάθε απόφαση και κάθε ενέργεια του Οιδίποδα εμφανίζεται ως προϊόν ελεύθερης βούλησης και προβάλλει απόλυτα αιτιολογημένη, ως υπεύθυνη πράξη. Ωστόσο, για το κοινό που παρακολουθεί την ιστορία αυτών των γεγονότων είναι ζοηρή η αίσθηση του αναπόφευκτου. Φανερή ή σκοτεινή διαφαίνεται η συνειδητή θέληση μιας θεϊκής δύναμης, που κατευθύνει σύμφωνα με τους σκοπούς της τις πράξεις και τις τύχες των ανθρώπων. Ο Λαΐος και η Ιοκάστη με κάθε τρόπο - ακόμη και θανατώνοντας το μονάκριβο παιδί τους - προσπαθούν ν' αποφύγουν την εκπλήρωση του χρησμού, όμως ούτε ο ένας ούτε η άλλη δεν αποφεύγουν το φοβερό πεπρωμένο. Ο Οιδίποδας ωθείται στην καταστροφή από μια ανεξήγητη μυστική δύναμη, που συνυφίνεται με τέσσερις χρησμούς, που περιβάλλουν - κυκλώνουν από παντού τον ήρωα} την εκπλήρωση αυτών των χρησμών προσπαθώντας εκείνος ν' αποτρέψει άθελά του τους επιβεβαιώνει. Ο ευλαβής ήρωας αποφεύγει την Κόρινθο, "/ενθα μήποτ' 'οσοίμην κακ[ων χρησμ[ων 'ονείδη τ[ων 'εμ[ων τελούμενα" (στ.796-797), όμως λίγο παρακάτω σκοτώνει έναν άνθρωπο, που είναι ο πατέρας του, και λίγο αργότερα παντρεύεται μια γυναίκα, που είναι η μητέρα του. Ο δαιμόνιος εξηγητής των άλυτων αινιγμάτων είναι ανίκανος να συλλάβει ότι οι φοβερές κατάρες, που εκτοξεύει κατά του άγνωστου δολοφόνου του Λαΐου, στην πραγματικότητα στρέφονται εναντίον του. Η Ιοκάστη, στην προσπάθειά της να καθησυχάσει τον Οιδίποδα, τον ρίχνει στις πιο αποτρόπαιες υποψίες. Ο ίδιος ο Οιδίποδας, προσπαθώντας ν' απαλλάξει την πόλη από την οργή του θεού και ν' ανακαλύψει - επιτέλους - την ταυτότητά του, καταστρέφεται. Ο βοσκός - έμπιστος του Λαΐου σώζει το βρέφος από ευσπλαχνία, αλλά έτσι προδιαγράφει την τραγική του μοίρα. Κάθε ανθρώπινη πρόνοια φαίνεται να εκμηδενίζεται } εχέγγυα στη ζωή

δεν υπάρχουν } ακόμη και οι αγνότερες προθέσεις ενδέχεται να καταλήξουν σε επάρατες ενέργειες. Ο ήρωάς μας λοιπόν, παρόλο που ενεργεί με κάθε δυνατή ελευθερία, παρακινημένος, τις περισσότερες φορές, από υψηλά ιδανικά, παρουσιάζεται τυλιγμένος στα θανάσιμα δίχτυα μιας παράξενης και αντιφατικής μοίρας. Η ερμηνεία, ωστόσο, του ποιητή δε συνδέεται με την ιδέα ενός φοβερού πεπρωμένου που επιβάλλει μια άτεγκτη Μοίρα ή ένας σκληρός και αμείλικτος θεός (ο κεντρικός ήρωας μετά την τραγική αποκάλυψη δε δείχνει προδωμένος, ούτε εξεγείρεται κατά των θεών, γεγονός που αποδεικνύει πως αισθάνεται αίτιος και υπεύθυνος των αποφάσεών του). Σύμφωνα με την παραδοσιακή ελληνική σκέψη, ο κόσμος είναι ίσως σκληρός, όχι όμως χαοτικός. Ακόμη και στον πιο περίπλοκο και φαινομενικά τυχαίο συνδυασμό γεγονότων υπάρχει ένα σχέδιο, αν και μπορεί να μη ξέρουμε, ή να μη μπορούμε να εννοήσουμε, τι νόημα έχει. Πάνω σ' αυτό το υπόβαθρο ο Σοφοκλής δημιουργεί ένα δράμα που διερευνά την αναξιοπάθεια με συμπάθεια και σεβασμό, χωρίς να διαμαρτύρεται από τη μια μεριά ή να δικαιολογεί από την άλλη. Κάθε άλλο παρά προσπαθεί να εξιχνιάσει και να ερμηνεύσει την ηθική τάξη του κόσμου και τη θεία βουλή. Ευλαβικά την αφήνει, χωρίς να επιχειρεί να την παραβιάσει, να είναι ό,τι πράγματι είναι : μυστήριο. Σ' αυτό το μυστήριο λύση δεν υπάρχει } η λύση - ή μάλλον το συμπέρασμα - είναι η τραγικότητα της ζωής. Ο ποιητής, όπως παραδοσιακά οι Έλληνες αντιμετώπιζαν την ανθρώπινη κατάσταση, διαπιστώνει ότι παράλληλα με τη δυνατότητα του ανθρώπου για μεγάλες πράξεις υπάρχει η αδυναμία του και οι περιορισμοί της θνητής του φύσης. Αναπόφευκτα παγιδεύεται στον απέραντο ιστό των περιστάσεων που ξεφεύγουν από τον έλεγχό του, περιορισμένος από το χρόνο, από την άγνοια του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, από τα πάθη που παραλύουν την κρίση του ή υπονομεύουν τη βούλησή του, πάντοτε εκτεθειμένος στον κίνδυνο να καταστρέψει τον εαυτό του και τους άλλους εξαιτίας της ανικανότητας ή της απροθυμίας του να κατανοήσει. Έτσι, η τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης συνδέεται με το αναπόδραστο του "πράττειν". Ο άνθρωπος οδηγείται στην ""αμαρτία", επειδή από τη φύση του είναι υποχρεωμένος να πράττει και με τις πράξεις του να παρεμβαίνει στην τοπικά και χρονικά απεριόριστη συνεπειακή συνάρτηση του "γίγνεσθαι", με αποτελέσματα που δε μπορεί να προβλέψει. Η "ενοχή" του ανθρώπου θα πρέπει να θεωρείται ως αιχμαλωσία μέσα στην αγνωσία, την ανεπάρκειά του. Ένα μεγάλο τμήμα της ζωής όλων των ανθρώπων περνά μέσα στην άγνοια, στην απόρριψη ή στην αποφυγή της αλήθειας, ιδίως όσον αφορά τη φύση τους και τη θνητή τους ύπαρξη. Η προσωπικότητα του ανθρώπου - Οιδίποδα είναι δομημένη πάνω στο μύθο των "κατορθωμάτων" του (λύση αινίγματος Σφίγγας - επιτυχής

διοίκηση Θήβας - ανέφελη οικογενειακή ζωή - οξύνοια και πνευματική υπεροχή), που του εξασφαλίζουν, όπως πιστεύει, επιτυχημένη επίγεια πορεία και τροφοδοτούν το υψηλό αυτοσυναίσθημα του ήρωα και την ακλόνητη πίστη του στις δύο "αγαθοποιές" δυνάμεις που συντροφεύουν το βίο του : την "γνώμην" (στ.388) και την "τύχην" (στ.442 και 1080). Με κοφτερό όπλο στα χέρια του την υπερτροφική διανοητική λειτουργία του, θεωρεί τον εαυτό του άνθρωπο αυτοδημιούργητο, που στηρίχθηκε στις προσωπικές του δυνάμεις και στην καλή του τύχη για να γίνει αυτό που έγινε, βεβαιώνοντας την ύπαρξή του από την επι-τυχία του, τις αποδείξεις των έργων του. Τα θεμέλια, ωστόσο, αυτής της "επιτυχίας" είναι σαθρά κι ο δρόμος της ζωής του παραπλανητικός, καθώς οικοδομεί τη ζωή του συστηματικά παραγνωρίζοντας και απωθώντας τη μυστική φωνή της ευλάβειας και της ιερότητας, που διδάσκει τη συμφιλιώση με τις ανεξήγητες αναγκαιότητες της ανθρώπινης μοίρας. Για να μπορέσει να κατανοήσει ο άνθρωπος τα περιστατικά της ζωής του είναι αναγκαίο το φίλτρο της αυτογνωσίας. Πρέπει να ξεπεράσει την αλήθεια των αισθήσεων και τον κόσμο των φαινομένων και ν' ανακαλύψει την αλήθεια που υπάρχει μέσα του, τη γνώση που κρύβει ο ίδιος ο εαυτός του } διαφορετικά, πορεύεται τυφλός "διά σκότους", από πλάνη σε πλάνη. Η διαδρομή του ανθρώπου από την άγνοια στη γνώση, από το φαινομενικό στο πραγματικό, από τον επηρμένο "λόγο" στη μετριοπαθή στάση είναι ασφαλώς οδυνηρή, αλλά το φθάσιμο και η συνειδητοποίηση λυτρωτική, αναγεννητική. Η αποδοχή της αποκάλυψης, η κατανόηση της λειτουργίας των δυνάμεων που περι-ορίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη, αποτελεί γνώρισμα ανώτερου ανθρώπου, ο οποίος σε αντίθεση με το κοινό, όχι ηρωικό, άτομο δεν υπεκφεύγει, ούτε αρνείται, ούτε προσπαθεί να μεταθέσει την ευθύνη. Ο συνηθισμένος άνθρωπος (βλ. Ιοκάστη) συνήθως προσπαθεί, συνειδητά ή ανεπίγνωστα, να συντηρεί το ψεύδος, γιατί νιώθει πως είναι ζωτικής σημασίας, καθώς συντηρεί την ύπαρξή του αποτελώντας το προστατευτικό της κάλυμμα, ή προσπαθεί να ξεχάσει βρίσκοντας μια συμβιβαστική λύση. Αρνούμενος να δεχτεί την αλήθεια, συνθλίβεται, οδηγείται σε αδιέξοδο, και συχνά, με δική του πρωτοβουλία, στο βιολογικό θάνατο. Για το ηρωικό άτομο μια τέτοια διαφυγή δεν είναι εφικτή. Ο Οιδίποδας αρνείται πεισματικά κάθε συμβουλή για τη διεξαγωγή της έρευνάς του και τη ματαίωσή της και, όταν πλέον έχει ανακαλύψει την αλήθεια, βρίσκει τον τρόπο να συμφιλιωθεί με τη νέα του ταυτότητα. Ο ήρώας μας δεν αυτοκτονεί - όπως θα έκανε ένας άλλος, όπως έκανε η Ιοκάστη -, κρατά το "εγώ" με την αυτοσυνειδησία του αλώβητο και επιβάλλει, χρησιμοποιώντας την αυτοτύφλωση ως μέσο για εσωτερικό φωτισμό, ειδική τιμωρία σ' εκείνη τη δύναμη που με την ύβρη της τον παρέσυρε στο μίasma και στην καταστροφή : την υπερτροφία της λογικής. Δεν αισθάνεται θύμα ενός

τυφλού πεπρωμένου εναντίον του οποίου θα ήθελε να εξεγερθεί. Καταφάσκει τη θεία τάξη του κόσμου, την οποία έχει προσβάλει, και πορεύεται, τυφλός και εξόριστος, χωρίς την ηγετική καθοδήγηση εκείνης της δύναμης, που, όπως τώρα αντιλαμβάνεται, θα ήταν άπρεπο και ολέθριο να εισακούεται. Έτσι, στην τελευταία σκηνή του δράματος, ο Οιδίποδας, το "παράδειγμα" πάνω στο οποίο βασίζεται η τελική εκτίμηση του Χορού (στ.1524-1530) για τον άνθρωπο, ξεπερνάει την καταστροφή και επιβεβαιώνει την ύπαρξή του ως ανώτερο ον. Η τραγωδία του Σοφοκλή μας προσφέρει μια τρομερή βεβαίωση της υποδεέστερης θέσης του ανθρώπου μέσα στο σύμπαν και συγχρόνως μια τραγική θεώρηση της νίκης του μέσα στην ήττα : η πορεία του Οιδίποδα, από έκθετο βρέφος στον Κιθαιρώνα ως τον προσωπικό του θρίαμβο και απο κει στην πτώση, είναι αντίστοιχη αυτής του ανθρώπου στην ιστορία. Ο άνθρωπος, το διανοητικά προικισμένο ον της δημιουργίας, γοητεύεται από την πρόκληση της αλήθειας και αναζητά με πάθος την ταυτότητά του, το πεπρωμένο του, τη θέση του μέσα στον κόσμο. Οικοδομεί όμως τον πολιτισμό του γεμάτος έπαρση, βεβαιώνει την ύπαρξή του από τα έργα του, αγνοεί πως είναι "πα[ις 'ανάγκης" και αρνείται να ρυθμίσει τη ζωή του με βάση αυτή τη γνώση. Στον "Οιδίποδα Τύρανο" το "αμάρτημα" αυτό θεραπεύεται από τους θεούς με το μόνο δυνατό τρόπο : στο τέλος καταδεικνύεται πως η ανθρώπινη δύναμη και ευτυχία είναι αυταπάτη } ότι η γνώση δεν είναι σοφία, αλλά η κατάληξη μιας εσωτερικής διαδρομής, ότι η λύση πρέπει όχι απλώς να "γνωσθεί" αλλά να "βιωθεί" και ότι το κακό δεν είναι ένα εξωτερικό πρόβλημα αλλά ένα εσωτερικό μυστήριο και ο σπόρος του βρίσκεται μέσα μας.

Στα ομηρικά έπη η αντινομία ανάμεσα στα αιτήματα του ανθρώπινου "λόγου" και την προβολή μιας ανθρώπινης "τάξης" από τη μια και στις καταναγκαστικές δεσμεύσεις της ανθρώπινης φύσης από την άλλη δεν έχει ακόμα πλήρως συνειδητοποιηθεί. Η όλη δράση της Ιλιάδας είναι, κάτω από μια προοπτική, έργο των θεών που επεμβαίνουν άμεσα για να κατευθύνουν τις τύχες των θνητών. Οι συνθήκες που, σύμφωνα με την ομηρική κοσμοθεωρία, επηρεάζουν την ανθρώπινη ευθύνη είναι η άγνοια και ο εξαναγκασμός : ο ομηρικός ήρωας δε μπορεί να κατανοήσει πλήρως ποιές δυνάμεις τον κινούν και τον προσδιορίζουν } εντάσσεται "/ακων" σε μια κοσμική τάξη, την οποία διευθύνουν οι θεοί και η συνειδητή συμμετοχή του βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο τους. Στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια ο ισχυρισμός ότι ο δράστης έπραξε ακούσια, από άγνοια ή από εξαναγκασμό, επιδιώκει περισσότερο να τον απαλλάξει από την ευθύνη του. Η αντινομία του υπέρλογου με το έλλογο φως συνειδητοποιείται στον Αισχύλο, στην τριλογία "Προμήθεια" (από την οποία μόνο ο "Προμηθέας Δεσμώτης" σώζεται). Σ' αυτήν, το προμηθεϊκό πνεύμα συγκρούεται με το ολύμπιο στοιχείο, για να συνδιαλλαγούν,

προφανώς, στο τέλος σε συνθήκες αμοιβαίας οικείωσης. Επομένως η σύγκρουση, καθώς εξυπηρετεί τη σταθερή, θεία, τακτοποιούσα αρχή του παντός, μεταμορφώνεται σε ενότητα και καθίσταται η βάση της κοσμικής τάξης. Η διαμόρφωση της πολιτικής κοινότητας, της "πόλεως", εκφράζει ταυτόχρονα την αυτονομία του ατόμου, αναγκαία για τη λειτουργία του συνόλου, και τη συμμετοχή του σ' ένα θεϊκό πρότυπο : η πολιτική τάξη αποτελεί την εικόνα της κατανοητής - όχι πλέον σκοτεινής ή αυταρχικής - θεϊκής τάξης. Στην ελληνική "πόλιν" η αντίληψη για την τάξη και την αυτονομία μετακινείται από την επανάπαυση σε θεϊκές πρωτοβουλίες στην ενεργό συμμετοχή σε μια τάξη, στην οποία μεσολαβούν οι πολιτικοί θεσμοί. Σ' αυτήν, οι άνθρωποι επιδιώκουν τους προσωπικούς τους στόχους σε συμφωνία με τους κοινοτικούς περιορισμούς, σεβόμενοι το νόμο. Η σημαντική αντίθεση, όπως δείχνει το κείμενο του Ηροδότου (7, 133-136), δεν υφίσταται μεταξύ δημοκρατίας και ολιγαρχίας ή τυραννίας, αλλά μεταξύ ελευθερίας από τη μια και δεσποτικής, ανεύθυνης διακυβέρνησης από την άλλη, που εκπροσωπούν ο ελληνικός και ο βαρβαρικός κόσμος αντίστοιχα. Η Αθήνα και η Σπάρτη βρίσκονται, απ' αυτή τη σκοπιά, στην ίδια πλευρά της διαχωριστικής γραμμής : θεωρούνται και οι δύο ως ελεύθερες και υπεύθυνες πολιτικές οντότητες. Στα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου, ο Σοφοκλής στο μεσουράνημα της Αθήνας βλέπει το σπέρμα της καταστροφής : ενοικεί σ' αυτές τις τάσεις του πνεύματος που ο Θουκυδίδης, με το στόμα των Κορινθίων, υμνεί στους Αθηναίους της παραμονής του Πελοποννησιακού πολέμου : "οἱ μὲν γε νεωτεροιοὶ καὶ ἐπινοήσασιν ὄξεισι.....καὶ ἐπὶ τοῖσι δεινοῖσι εὐέλπιδες" (Α, 70) } ενοικεί ακόμα σ' εκείνο που θεωρητικά έχουν απομονώσει κι επεξεργαστεί οι σοφιστές, τη διανοητική λειτουργία και την πίστη στη σχετικότητα κάθε αξίας. Ο Θουκυδίδης συνειδητά υιοθέτησε την ιστορία ως τον προσφορότερο τρόπο για να εκφράσει την ανθρωπογνωσία του, να στοχαστεί πάνω στην ανθρώπινη φύση και εμπειρία, ανακαλύπτοντας διαχρονικές αλήθειες και κατανοώντας τον τρόπο με τον οποίο τείνουν να συμπεριφέρονται οι άνθρωποι σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Ο Θουκυδίδης κατανόησε και θέλησε ν' αποκαλύψει στον αναγνώστη ορισμένες νομοτέλειες και δυνάμεις, που το ερευνητικό μάτι είναι ικανό ν' αναγνωρίσει πάντα στο βάθος των ποικίλων και πολύμορφων γεγονότων. Για τον ιστορικό του Πελοποννησιακού πολέμου κεντρικό πρόβλημα παραμένει η διερεύνηση των λόγων για τους οποίους παρακμάζει μια δύναμη : "ῥοσοὶ δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τό σαφές σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτέ αὐθις κατὰ τό ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων /εσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ῥεξει" (Β, 22 4). Όταν οι άνθρωποι διαθέτουν

δύναμη, παραγνωρίζουν τις δυνατότητές τους κι εμπιστεύονται τον εαυτό τους υπερβολικά } έτσι, οδηγούνται στην καταστροφή. Οι Αθηναίοι είναι "νεωτεροποιοί και 'επινο[ησαι 'οξε[ις και 'επιτελέσαι /εργ[ω ?α /αν γν[ωσιν" (Α, 70) } γεννήθηκαν, σύμφωνα με τη σκόπιμα υπερβολική διατύπωση των Κορινθίων, "'επί τ[ω μήτε α'υτούς /εχειν "ησυχίαν μήτε τούς /αλλους 'ανθρώπους 'ε[αν". Είναι "παρά δύναμιν τολμηταί και παρά γνώμην κινδυνευταί", "διά τό "ηγε[ισθαι ξυμφοράν ο'υχ =ησσον "ησυχίαν 'απράγμονα /η 'ασχολίαν 'επίπονον". Οι ιδιότητες αυτές αποκαλύπτουν το "αθηναϊκό δαιμόνιο", την αναμφισβήτητη ιδιαιτερότητα και ευφύια των Αθηναίων, που είναι οπωσδήποτε αξιοθαύμαστη αλλά συγχρόνως επικίνδυνα αποσταθεροποιητική, και γι' αυτό αποτελεί διαφορούμενη αρετή. Ήδη στο τρίτο έτος του πολέμου ο λοιμός, που έχει χτυπήσει την πόλη, έχει αμβλύνει σε μεγάλο βαθμό τη συλλογική ευθύνη και το κοινοτικό αίσθημα } κυρίαρχα πλέον είναι το ατομικιστικό πνεύμα, η υλιστική στάση ζωής και οι διχαστικές τάσεις (Β, 65 : "ο"ι δέ δημοσί[ζα μέν το[ις λόγοις 'ανεπείθοντο.....πλείστου /αξιον νομίζοντες ε=ιναι"). Ο Θουκυδίδης τονίζει με ιδιαίτερη έμφαση (Β, 65 : "?οσον τε γάρ χρόνον προύστη τ[ης πόλεως.....'αφ' +ων α'υτός προέγνω και πάνυ") την ανάγκη που είχε η Αθήνα να ελέγξει τις επιθυμίες της και να σταθεροποιήσει την πολιτική της, χωρίς να καταπνίξει την ενεργητικότητα και την ευφύια, που συνετέλεσαν στο μεγαλείο της, καθώς και τον ευεργετικό ρόλο που διαδραμάτισε σ' αυτόν τον τομέα ο Περικλής. Κάτω από την καθοδήγησή του, οι Αθηναίοι ήταν τόσο τολμηροί, όσο οι δυνάμεις τους εγγυώνταν, ριψοκίνδunami - αλλά με βάση τη "γνώμη" τους - και αισιόδοξοι - όταν κάτι τέτοιο ήταν δικαιολογημένο. Μέσω της ικανότητάς του να καθορίζει τα "δέοντα" και να πείθει τους Αθηναίους για την ορθότητα των αποφάσεών, να τους συγκρατεί και να προσαρμόζει τη συμπεριφορά τους προς αυτές τις αποφάσεις, ο Περικλής κατέστησε δυνατή τη νοήμονα αυτοκυριαρχία και έτσι διέσωσε, για ένα διάστημα, και την ασφάλεια και το μεγαλείο της Αθήνας. Ο πόλεμος δε χάθηκε λοιπόν επειδή ίσως υποκινήθηκε σε στιγμή ενθουσιασμού από τον Περικλή ή επειδή ο ίδιος δεν είχε προβλέψει τη δύναμη της πόλης, αλλά επειδή οι πολιτικοί του διάδοχοι δεν ακολούθησαν τη σοφή πολιτική του "μετρίως 'εξηγε[ιτο", αλλά παρέσυραν το λαό με υποχωρήσεις και κολακείες σε ακραίες αναζητήσεις και μεγαλεπήβολα σχέδια, που όμως δεν ανταποκρίνονταν στις ιστορικές συγκυρίες. Ο ιστορικός - και "εραστής" του Περικλή και της Αθήνας της ακμής - έχει κατανοήσει την αλήθεια : Οι Αθηναίοι δεν έπρεπε να υποχωρήσουν } ούτε και να επεκταθούν. Είχαν φτάσει στο

απόγειο της δύναμής τους και σ' ένα κόσμο που διαμορφώνεται από τα παρεπόμενά της, μεγαλείο σημαίνει διάσωση αυτής της δύναμης.

Ο Θουκυδίδης, με τη νηφαλιότητα του επιστήμονα, αναγνωρίζει την αλλαγή ως αρχή της ιστορίας : η άνοδος οδηγεί στην πτώση. Τώρα όμως δεν πρόκειται για μια μεταφυσική δύναμη που δρα όπως στους τραγικούς, αλλά για μια ψυχολογική διαδικασία, απόλυτα ερμηνεύσιμη, που μπορεί να περιγραφεί με ακρίβεια. Δεν υπάρχει κανένας μεταφυσικός παράγοντας, καμιά μυστηριώδης εξωτερική θέληση ή ιδιοτροπία για την ερμηνεία των γεγονότων. Ο παράγοντας "τύχη", όταν παρεμβαίνει, δε συνδέεται με το υπερφυσικό, αλλά είναι αστάθμητο στοιχείο που η ανθρώπινη γνώση αδυνατεί να προβλέψει. Γνώμονας του Θουκ. η φράση του Δημόκριτου : "Η τύχη είναι είδωλο που έπλασαν οι άνθρωποι, για να δικαιολογήσουν τα όρια της διανοητικής τους ικανότητας". Δεν είναι θεία δίκη ο λοιμός, αλλά απλώς ένα συμβάν ασύλληπτο από τη λογική, όπως οι κινήσεις του εχθρού. Οι εξωανθρώπινες δυνάμεις που μπορούν να επηρεάσουν την πορεία της Ιστορίας περιορίζονται στα φυσικά φαινόμενα (άνεμοι, βροχές, καταιγίδες, σεισμοί, εκλείψεις, επιδημίες κ.τ.ο.). Η ανθρώπινη φύση, που κυριαρχείται από τις επιθυμίες και τα πάθη, είναι το κύριο ερμηνευτικό μέσο, που ο ιστορικός χρησιμοποιεί ως μέτρο κρίσης των γεγονότων, των επεισοδίων και των προσωπικών θέσεων. Η αισιοδοξία του ιστορικού που αναγνωρίζει κάποιο νόμο στην ιστορία συνοδεύεται από την απαισιοδοξία του γιατί οι άνθρωποι δε διδάσκονται από τις εμπειρίες και τα παθήματά τους. Με την ιστορία του μας διδάσκει αυτό που οι Έλληνες έμαθαν από τα ερείπια των αρχαίων ακροπόλεων, αυτό που με άλλο τρόπο δίδασκαν και οι μεγάλοι τραγικοί : να είναι μετριόφρονες στην περηφάνια τους και περήφανοι για τη μετριοφροσύνη τους.

